

Irena Smetonienė: Ar šiandien reikia taisyklingos tarties?

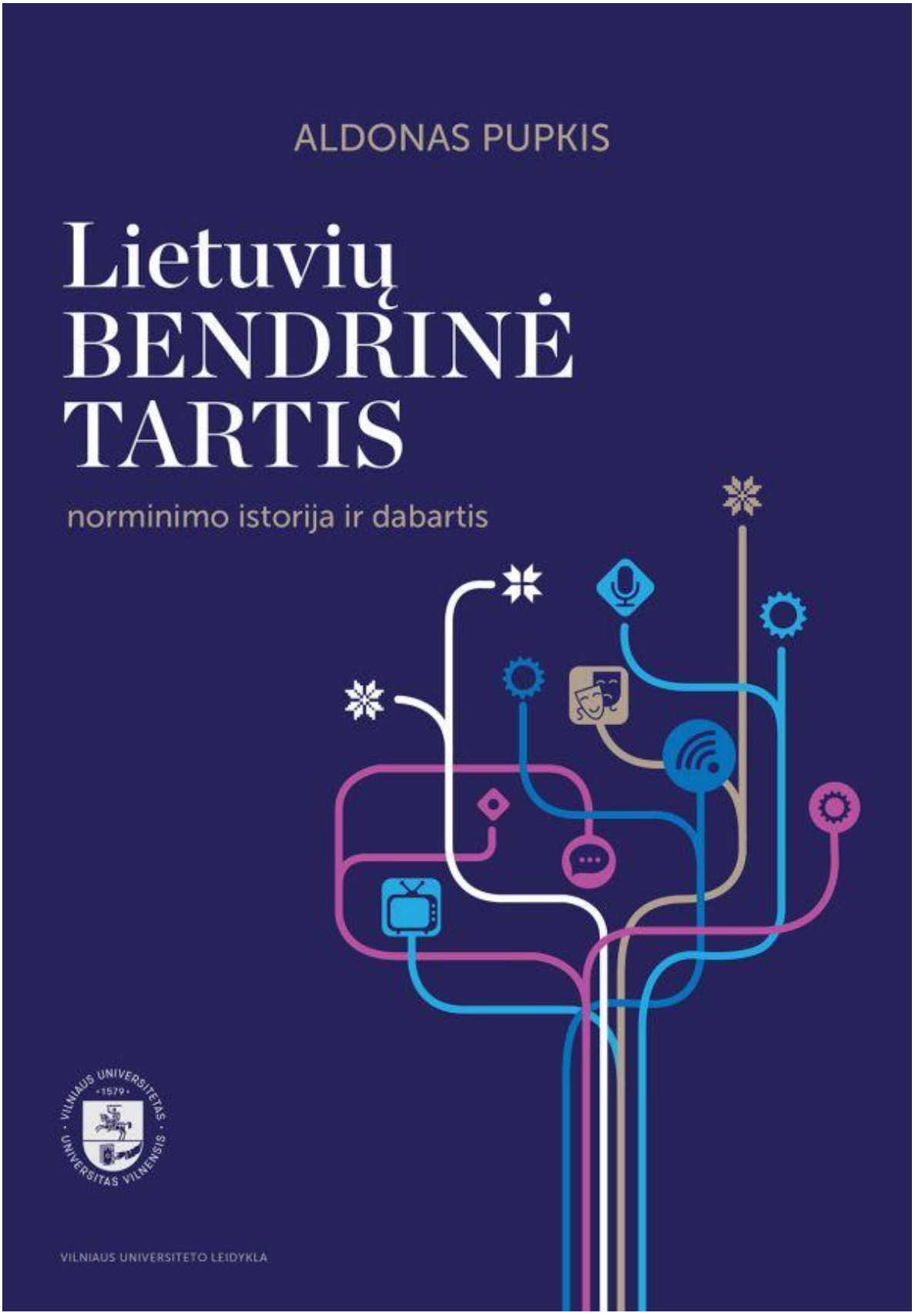
Šiek tiek istorijos. Lietuvių kalbotyroje paplitęs terminas *tartis* turi tarptautinį atitikmenį *ortoepija*. Ortoepijos šaknys glūdi Antikoje, oratorių ugdymo reikalavimuose: „Būtina gero kalbėjimo sąlyga, elementariausia norma – kalbėti taisyklingai ir stilingai“ (Koženiauskienė 1999: 181). Atkreiptinas dėmesys, kad pirmieji Lietuvos stilistai, tokie kaip Kazys Bizauskas, Motiejus Gustaitis, Jurgis Ambrazevičius, ortoepiją taip pat mini kaip vieną svarbiausių oratoriaus reikalavimų. Remdamasi garsų artikuliacijos, jų jungimosi dėsningumais, ortoepija nustato tarties standartą, tarties taisyklių sistemą.

Irena Smetonienė (Vilniaus universitetas)

Štai Aldonas Pupkis studijoje *Lietuvių bendrinė tartis. Norminimo istorija ir dabartis* (2020) teigia, kad „*ortoepija* reiškia ir kodifikacijos būdu nustatytas garsų ir jų bei žodžių junginių tarimo taisykles, normas (jų visumą), pagaliau – tam tikrą tarties taisyklių diegimo praktiką“ (Pupkis 2020: 13). Panašiai ją apibūdina ir Antanas Pakerys: „fonetikos mokslo dalis, kurios uždavinys – nustatyti tarties normas, numatyti galimus jų pažeidimus“ (Pakerys 2003: 10). 1901 m. Petro Kriaušaičio gramatikos (*Lietuviškos kalbos gramatika. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis*) skyriuje „Žodžių garsai ir skiemens“ pirmą kartą trumpai aptartos ir lietuvių kalbos tarties normos. Jonas Jablonskis, remdamasis savo, vakarų aukštaičių, tarme aprašė ilguosius ir trumpuosius balsius, dvigarsius, kietuosius ir minkštuosius priebalsius, asimiliaciją, žodžio galo ypatybes. Tai buvo tarties taisyklių sistemos pagrindai, kuriems įsitvirtinti reikėjo laiko ir kalbos vartotojų supratimo. 1922 m. gramatikoje atskirų garsų tarimas J. Jablonskio aprašytas dar išsamiau, suformuluojamas ir tarties standarto pagrindas:

„Rašomosios kalbos garsus tariame paprastai taip, kaip jie yra tariami Lietuvos panemunėse“ (Jablonskis, cit. iš Pupkis 2005: 237).

Tarpukario Lietuvoje tarčiai buvo skirta nemažai dėmesio, o jos kūrimo bei tobulinimo darbai pasiskirstė tarp svarbiausių to meto kultūrinių įstaigų: teatro, radijo ir mokyklos. To meto šviesuomenės nuostatos buvo labai aiškios: teatras ir radijas daro didžiulę įtaką kalbos vartotojams, iš esmės, kaip ten bus kalbama, taip kalbės ir visuomenė. Antai Andrius Oleka-Žilinskas rašte „Teatro bendradarbiams“ rašęs, kad jau laikas suprasti, kad scenos žodis yra svarbiausias ir galingiausias meninės išraiškos ginklas, o tie, kurie nesirūpinsią taisyklingai tarti, priversiantys direktorių laikyti juos darant spektakliams meninės žalos. Kitame dokumente, pavadintame „Darbo planu tvarkyti scenos kalbai Valstybės teatre“, teigiama, kad teatro direktorius sudarantis komisiją, kuri nustatys griežtą lietuvių kalbos garsų ir priegaidžių tarimą scenoje ir parinks tinkamus kirčiavimo variantus. Kad artistai nežiūrėtų pro pirštus į sceninę kalbą, direktorius duodantis jiems dvejus metus, po kurių skirsiantis egzaminą. Neišlaikę egzamino turėsiantys pasitraukti iš teatro (Pupkis 2020: 29). Radijuje, deja, taisyklingos tarties ir apskritai taisyklingos kalbos buvo pasigendama. Kalbininkai patys radijuje skaitė įvairias paskaitas, apie radijo kalbą rašė straipsnius, tačiau kalbinis tobulėjimas vyko lėtai. Nors drąsiai galima teigti, kad tarties teorijos pagrindus padėjo Jablonskis, tačiau nepamirštami ir kalbininko Antano Salio nuopelnai, jis nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo universitete pradėjo dėstyti sisteminį lietuvių kalbos fonetikos kursą, kuriame buvo nagrinėjami ir tarties klausimai. Bendrinės tarties buvo mokoma kaip atskiro dalyko: pats Salys ir Andrius Ašmantas dėstė tartį mokytojų vasaros kursuose, o Ašmantas – Klaipėdos pedagoginiame institute bei Vilniaus universitete. Mokyklose ilgą laiką orientuotasi tik į rašomąją kalbą, nors mokant rašybos tekdavo kalbėti ir apie kai kuriuos žodžių tarimo atvejus. Kalbininkų (Antano Skardžiaus, Antano Salio, Sofijos Čiurlionienės ir kt.) straipsniuose nuolat apgailestaujama, kad mokiniai mokomi tik raidžių, o garsų tarimo nemokoma, todėl jaunimo tartis esanti prasta. Vis dėlto galima apibendrinti, kad, nepaisant lėto tarties standarto įsigalėjimo, tarpukariu šiai kalbos sistemos daliai skirta daug dėmesio, numatytos svarbiausios taisyklingos tarties diegimo kryptys, laikytasi vakarų aukštaičių tarties.

Aldono Pupkio knygos „Lietuvių bendrinė tartis. Norminimo istorija ir dabartis“ viršelis. © Vilniaus universiteto leidykla, 2020.

Sovietmečiu, nors mokymo priemonių, kuriose būtų aprašytos bendrinės tarties normos ir jų diegimo metodika, iš pradžių nebuvo, svarbu tai, kad nuo tarpukariu

diegto standarto atsitraukta taip pat nebuvo. Lietuvių kalbos vadovėlio (Juozo Žiugždos *Lietuvių kalbos gramatika*) fonetikos skyrelyje buvo trumpai apibūdintos bendrinės tarties normos. Apie tartį šiek tiek informacijos buvo galima rasti *Lietuvių kalbos rašybos žodyne*. Tarties, arba ortoepijos, dalykams daugiau dėmesio pradėta skirti periodiniame žurnale *Kalbos kultūra*. Paminėtini Elzbietos Mikalauskaitės, Valerijos Vaitkevičiūtės, Kazio Ulvydo ir kitų darbai. Tęsiama tarpukario tradicija gerinti teatro kalbą: būsimiems aktoriams tuometinėje Lietuvos konservatorijoje dėstytas dikcijos kursas, bendrinė tartis; teatro kalba buvo vienas Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos kalbos sekcijų veiklos objektų. Taisyklinga tartis plito per garsines knygas akliesiems, nes garsinti tokias knygas būdavo kviečiami gerai tartį ir kirčiavimą mokantys žmonės; kalbininkų pastangomis taisyklinga tartis pamažu įsitvirtino radijuje ir televizijoje, tarties imti mokyti žurnalistikos specialybės studentai. Būtent šie kanalai buvo taisyklingos kalbos skleidimo visuomenei įrankis.

Nepriklausomybės pradžioje, anot Pupkio, gariūnmečio ir reketo metais, neribojamos laisvės sąlygomis į aktyvią kalbos vartoseną įsitraukė nemažai žmonių, kuriems anksčiau norminės kalbos visai nereikėjo. Į viešumą plūstelėjo įvairių pavidalų mėgėjiška spauda. Tam reikšmės turėjo kone masine tapusi buvusios neredaguotos ar menkai redaguotos draudžiamos ir geltonosios spaudos leidyba, gausių privačių radijo stočių ir televizijos kanalų atsiradimas, o su tuo – gyvas nedisciplinuotas kalbėjimas (Pupkis 2020: 101). Tačiau situacija pamažu suvaldyta, grįžta prie tarties normų svarstymo, pagaliau Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) 1994 m. kovo 3 d. nutarimu Nr. 43 buvo patvirtinti „Būtiniausi lietuvių bendrinės tarties reikalavimai“. Tai vienintelis bendrinės tarties normų dokumentas, per visą tarties istoriją priimtas aukščiausiu instituciniu lygiu. Būtiniausi tarties reikalavimai pateikti 1994 m. nutarime, o 1997 m. – viename iš 1997 m. gruodžio 18 d. VLKK nutarimo Nr. 68 punktų.

Kalbos normintojams aišku, kad nutarimas atliepia XX a. pabaigos problemas. Juk tartį, kaip ir visą kalbos sistemą, pirmiausia veikia kitos kalbos. Būtent dėl jų įtakos atsiranda garsų tarimo variantų, kurie nebūdingi nė vienai Lietuvos tarmei. Primintina, kad vakarų aukštaičių pietinės dalies tarmė yra tik standartinės kalbos pagrindas – iš tarmės paimtos kai kurios ypatybės: balsių sistema, kirčiavimo principai. Dabartinė standartinė kalba yra gerokai nutolusi nuo savo šaknų, tapo savarankiška sistema. Netgi atvirkščiai – daugelis tarties normų (priebalsių asimiliacija, žodžių pradžios ir galo dėsniai ir kt.) yra bendros ne tik vakarų

aukštaičiams, bet ir kitoms tarmėms. Nustatytasis standartas yra idealusis, jo reikia siekti, o kalba yra gyva, todėl nuolat kinta. Norint tuos kitimus pastebėti ir įvertinti normos požiūriu, reikalingi tyrimai, tačiau čia galima pritarti Pupkiui (2005, 2020), kad būtent šioje srityje (kalbėsenos, kalbos srauto, intonacijų) tyrimų labai stinga, dažniausiai apsiribojama kurios nors tarmės ar šnektos tyrimais. Vis dėlto VLKK, atsižvelgdama į realius kalbos pokyčius, 2022 m. balandžio 28 d. priėmė protokolinį nutarimą „Dėl kai kurių žodžių tarimo“. Buvęs Tarties ir kirčiavimo pakomisės vadovas Bonifacas Stundžia teigia: „Pakomisės posėdžiuose svarstant pagrindines tarties normas, daugiausia išplaukiančias iš bk [*aut. past.* bendrinės kalbos] fonologinės sistemos, vis iškildavo ir įvairių, dažniausiai nesisteminių, tarties atvejų, įsišaknijusių realiojoje vartosenoje, keltų Alekso Girdenio, Vytauto Vitkausko, Valerijos Vaitkevičiūtės, Aldono Pupkio ir kitų kalbininkų darbuose. Tokius bk tarties atvejus, apimančius tam tikras žodžių ir formų grupes ar netgi pavienius žodžius, nutarta teikti visuomenei atskiromis rekomendacijomis, įvardytomis „Dėl kai kurių žodžių tarimo“ (Stundžia 2022)*. Tai labai svarbus darbas, tačiau norminami tik pavieniai žodžiai, nors reikia ne žodžių sąrašų, o aiškių principų, pagal kuriuos būtų galima nusistatyti bet kurio žodžio tarimą.

Kalbos politikos planavimo dokumentuose tartis įeina į korpuso (vartosenos) dalį, tačiau itin didelė reikšmė jai neskiriama, o turėtų būti aiškiai aptarta tarties strategija (kaip, kur, kam diegiama taisyklinga tartis, koks šio darbo tikslas ir rezultatas). Galima tęsti tarpukario kalbininkų pasirinktas veiklos kryptis: teatras, radijas (dabar būtų medijos), mokykla; galima numatyti, kaip taisyklinga tartis diegiama tam tikrais žmogaus gyvenimo tarpsniais (ikimokyklinės įstaigos, mokykla ir t. t.). Ko gero, pastarasis variantas būtų tinkamiausias, nes suaugusį žmogų išmokyti yra sunkiau negu vaiką. Iš tarpukario ateina nuostata, ne kartą viešai sakyta ir straipsnio autorės, kad už taisyklingą tartį pirmiausia atsakinga šeima – čia dedami kalbėjimo, taisyklingos kalbos pagrindai. Čiurlionienė 1938 m. „Gimtojoje kalboje“ rašė, kad „vaikas visų pirma perima motinos, tėvo ir auklės tarseną“, vėliau netaisyklingus dalykus būna nelengva taisyti (Čiurlionienė, cit. iš Pupkis 2020: 47). Tačiau jokie kalbos planavimo ar reglamentavimo dokumentai negali kištis į šeimos reikalus, todėl kalbos politikos formuotojams belieka kalbėti apie vaiko amžiaus tarpsnį, kai jis ateina į kurią nors ugdomąją įstaigą.

1938 (VI) METAI BALANDŽIO MĖNUO 4 (54) SĄSIUVINIS

GIMTOJI KALBA

BENDRINĖS KALBOS LAIKRAŠTIS

S. Čiurlionienė

VAIKŲ KALBA

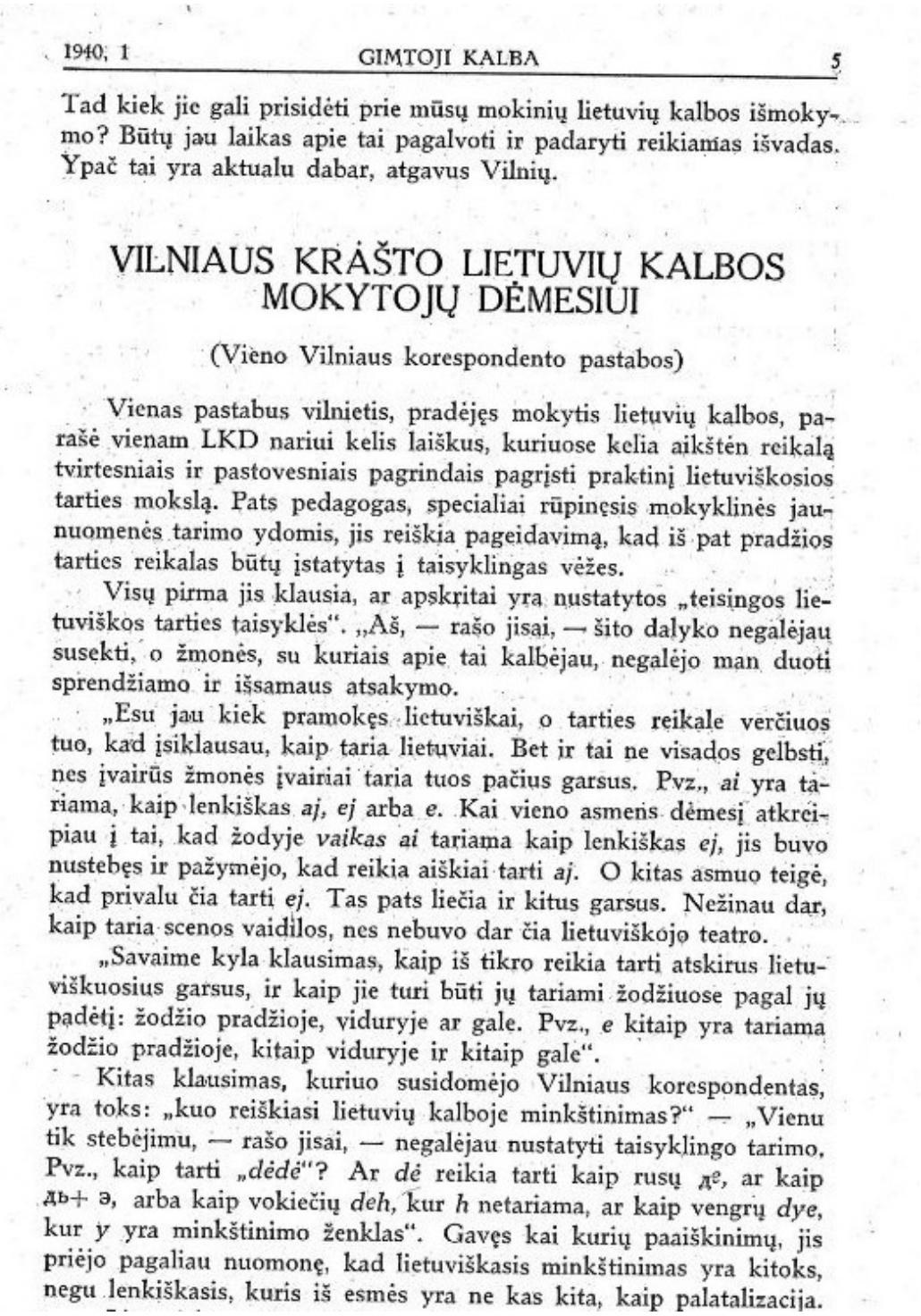
Kam svarbus savos kultūros ugdymas, svarbi, žinoma, pirmoj vietoj savo kalbos kultūra. Tos kalbos kultūros našta visa kraunama mokyklai ir stebimasi, kad mokykla jos nepakelia, — savo tikslo nepasiekia. Tarp kitų priežasčių yra ir ta, kad mokyklai daug tenka gaišti bekovojant su blogais kalbiniais įpratimais ir su kalbinio susidomėjimo stoka tėvuose. Sakoma, kad žmogus daugiausia išmokstąs per pirmuosius trejus savo amžiaus metus. Auklėtojai yra patyrę, kad pirmieji kultūros reikalaujamieji įpročiai įdiegiami kaip tik tuo laikotarpiu, paskui vis sunkiau ir sunkiau, nes reikia nugalėti, „išrauti" vienus įpročius, atsiradusius lyg savaime, o įdiegti kitus. Stebėdami vaikų kalbą, pamatome, kaip ta taisyklė pasitvirtina ypač tarties srityje. Vaikas visų pirma perima motinos, tėvo ir auklės tarseną. Laimingas kaimo vaikelis, o nuskriaustas, visam amžiui nuskriaustas inteligentų vaikas. Tėvas žemaitis, motina miestietė, o auklė rytietė. Žinoma, negi tarmių sumetimais žmonės vesis, o ir auklės ieškant retai kam ateina į galvą, kad auklės šnekta tokios pat reikšmės kalbai, kaip švarumas higienos srityje. Kūdikio ausis nepaprastai jautri. Jis taria garsą tokį, kokį gauna iš aplinkos: *ò, ó, õ, i, ý, ȳ*. Dabar mada aimanuoti, sunku esą kirčiavimą perprasti, bet, mano manymu, dar daugiau reikėtų susirūpinti garsų tarimu. Mokyklai lengviau įpratinti vaiką pastatyti kirtį vietoje, nesakyti *Liẽtuva*, bet *Lietuvà*, ne *lenkaĩ*, bet *lénkai*, negu pertaisyti jo *o*, atpratinti nuo ypatingo *i*, kuris tariamas kaži kaip suspaustas, lyg *ji*, pvz., *pjiktas*, arba įdiegti skirtingą tarimą *e, ė* ir *ie*.

1938 m. „Gimtosios kalbos" 4 (54) sąsiuvinio 1 puslapyje paskelbto straipsnio „Vaikų kalba" ištrauka (autorė S. Čiurlionienė).

Į ikimokyklinę įstaigą vaikas pakliūva, kai artikuliacinė bazė nėra iki galo susiformavusi, todėl šiuo amžiaus tarpsniu galima suformuoti taisyklingą tartį, o esant artikuliacinės bazės problemų, pasitelkti specialisto (logopedo) įgūdžius. Žinoma, ikimokyklinių pedagogų rengimo programose turi būti mokoma metodų, kaip tokio amžiaus vaikus pratinti prie taisyklingos tarties**. Jau minėta Čiurlionienė siūlė, kad tarties galėtų gražiai pamokyti, pavyzdžiui, per radiją gera kalba skaitomos trumpos pasakėlės, vaikų darželiuose pravartu būtų klausytis

sakytinės kalbos plokštelių (Čiurlionienė, cit. iš Pupkis 2020: 47). Šiandien turimos technologijos nekelia jokių problemų, nes internetinėje erdvėje esama daug patrauklių vaikiškų dainelių, pasakų, pasakojimų, edukacinių žaidimų. Pedagogui belieka atrinkti tokią medžiagą, kuri ugdytų taisyklingą tartį, nes ne viskas, kas teikiama internete, yra kokybiška. Ikimokyklinio amžiaus vaikai linkę kartoti suaugusiojo žodžius, todėl taisyklingos kalbos pagrindus gali padėti ir pats pedagogas, išradingai pasinaudodamas internetu ar savo autoritetu.

Ikimokyklinėje įstaigoje padėtus taisyklingos tarties pagrindus toliau turi tobulinti priešmokyklinių klasių pedagogai. Tuo metu vaikai jau mokomi raidžių, formuojami skaitymo įgūdžiai, tad būtent tada turi būti įtvirtinama taisyklinga tartis kaip būsimos rašybos pagrindas. Taisyklingos tarties mokymas dar iki mokyklos nėra savitikslis dalykas, mokant taisyklingai tarti, klausytis garsų, lavinama tiek kalbinė, tiek muzikinė vaikų klausa, formuojamas pasitikėjimas savo kalba. Priešmokyklinio ugdymo bendrojoje programoje rašoma, kad „įgyvendinant Programą ugdomos šios kompetencijos: pažinimo, kūrybiškumo, komunikavimo, skaitmeninė, pilietiškumo, socialinė, emocinė ir sveikos gyvensenos, kultūrinė“. Kaip matyti, kalbinė kompetencija neugdoma, apie taisyklingą tartį ar kalbą jokių nurodymų nepateikiama ir skyrelyje „Klausymas, kalbos suvokimas ir kalbėjimas“.

1940, 1 GIMTOJI KALBA 5

Tad kiek jie gali prisidėti prie mūsų mokinių lietuvių kalbos išmokymo? Būtų jau laikas apie tai pagalvoti ir padaryti reikiamas išvadas. Ypač tai yra aktualu dabar, atgavus Vilnių.

VILNIAUS KRAŠTO LIETUVIŲ KALBOS MOKYTOJŲ DĖMESIUI

(Vieno Vilniaus korespondento pastabos)

Vienas pastabus vilnietis, pradėjęs mokytis lietuvių kalbos, parašė vienam LKD nariui kelis laiškus, kuriuose kelia aikštėn reikalą tvirtesniais ir pastovesniais pagrindais pagrįsti praktinį lietuviškosios tarties mokslą. Pats pedagogas, specialiai rūpinęsis mokyklinės jaunuomenės tarimo ydomis, jis reiškia pageidavimą, kad iš pat pradžios tarties reikalas būtų įstatytas į taisyklingas vėžes.

Visų pirma jis klausia, ar apskritai yra nustatytos „teisingos lietuviškos tarties taisyklės". „Aš, — rašo jisai, — šito dalyko negalėjau susekti, o žmonės, su kuriais apie tai kalbėjau, negalėjo man duoti sprendžiamo ir išsamaus atsakymo.

„Esu jau kiek pramokęs lietuviškai, o tarties reikale verčiuos tuo, kad įsiklausau, kaip taria lietuviai. Bet ir tai ne visados gelbsti, nes įvairūs žmonės įvairiai taria tuos pačius garsus. Pvz., *ai* yra tariama, kaip lenkiškas *aj, ej* arba *e*. Kai vieno asmens dėmesį atkreipiau į tai, kad žodyje *vaikas ai* tariama kaip lenkiškas *ej*, jis buvo nustebęs ir pažymėjo, kad reikia aiškiai tarti *aj*. O kitas asmuo teigė, kad privalu čia tarti *ej*. Tas pats liečia ir kitus garsus. Nežinau dar, kaip taria scenos vaidilos, nes nebuvo dar čia lietuviškojo teatro.

„Savaime kyla klausimas, kaip iš tikro reikia tarti atskirus lietuviškuosius garsus, ir kaip jie turi būti jų tariami žodžiuose pagal jų padėtį: žodžio pradžioje, viduryje ar gale. Pvz., *e* kitaip yra tariama žodžio pradžioje, kitaip viduryje ir kitaip gale".

Kitas klausimas, kuriuo susidomėjo Vilniaus korespondentas, yra toks: „kuo reiškiasi lietuvių kalboje minkštinimas?" — „Vienu tik stebėjimu, — rašo jisai, — negalėjau nustatyti taisyklingo tarimo. Pvz., kaip tarti „*dėdė*"? Ar *dė* reikia tarti kaip rusų *дэ*, ar kaip дь+ э, arba kaip vokiečių *deh*, kur *h* netariama, ar kaip vengrų *dye*, kur *y* yra minkštinimo ženklas". Gavęs kai kurių paaiškinimų, jis priėjo pagaliau nuomonę, kad lietuviškasis minkštinimas yra kitoks, negu lenkiškasis, kuris iš esmės yra ne kas kita, kaip palatalizacija.

1940 m. „Gimtosios kalbos" 1 (71) sąsiuvinio 5 puslapyje paskelbto straipsnio „Vilniaus krašto lietuvių kalbos mokytojų dėmesiui" ištrauka (autorius nenurodytas).

Kaip teigia Janina Bukantienė, „į pradinę mokyklą vaikas iš savo šeimos bei socialinės aplinkos atsineša ir tarties įgūdžius. Mokinio intelektui pasiekus konkrečią operacijų stadiją, pradinėje mokykloje kalbos mokymasis darosi tikslingas, sistemingas, motyvuotas" (Bukantienė 2006: 80). Tačiau mokiniui nėra lengva, nes jį supa „nepakankamai palanki kalbinė aplinka namie, kieme,

mokykloje, įvairiose viešojo gyvenimo sferose“ (Salienė 2006: 94). Mokykloje taisyklinga tartis turi būti tobulinama ir įtvirtinama, tačiau to nesiimant ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo laikotarpiu, tenka mokyti pradžios mokykloje. Atnaujintos Lietuvių kalbos ir literatūros bendrosios programos skyriuje „Bendrosios nuostatos“ rašoma, kad „kalbinis ugdymas padeda mokiniams formuotis asmeninį santykį su kalba, leidžia pažinti lietuvių kalbos sistemą ir jos savitumą, kalbos funkcionavimą visuomenėje, valstybinės kalbos svarbą ir reikšmę, išsiugdyti taisyklingos sakytinės ir rašytinės kalbos vartojimo gebėjimus, sudaro galimybes kūrybiškai vartoti kalbą, naudojantis turimomis kalbos žiniomis“. Nors nei šios programos „Bendrųjų nuostatų“, nei „Dalyko tikslo ir uždavinių“ skyriuje konkrečiai tartis neakcentuojama, ir vadovėlių autoriams, ir mokytojams turi būti aišku, kad taisyklingos sakytinės kalbos pagrindas yra taisyklinga tartis. Nebūta dėmesio programose ir anksčiau: „Lietuvos pradinės mokyklos vizijoje ir programose nėra aiškios nuostatos dėl mokinių bendrinės kalbos lavinimo / lavinimosi, nėra sukurtos koncepcijos ir apie taisyklingos tarties, kaip kalbinės komunikacijos dalies, mokymą / mokymąsi. Galima įtarti, kad panaši padėtis ir viduriniosiose bei vyresniosiose klasėse“ (Kruopienė ir Kačiuškienė 2008: 41–42). Tad kalbos politikos formuotojams vertėtų atkreipti programų autorių dėmesį, kad tarp kompetencijų reikėtų aprašyti ir kalbinę, nes dabar ji paskęsta kultūrinėje kompetencijoje.

Pastaruoju metu išpopuliarėjusi kultūrinės lingvistikos kryptis teigia, kad kultūra reiškiasi tautos kalboje, o ne atvirkščiai, vadinasi, programoje sudėti ne tie akcentai, nuvertinama kalbos reikšmė. Per visą dokumentą minima *taisyklinga kalba*, tačiau kas įdedama į šį terminą, nedetalizuojama. Tiesa, teigiama, kad kalbos pažinimo dalyje aprašomi mokinio pasiekimai, apimantys gebėjimus atpažinti lietuvių kalbos garsus ir raides, tobulinti tartį. Perbėgant per visų klasių kalbinės dalies nuostatas, matyti, kad tartis įtraukta į fonetikos skyrius: 1–4 klasėse mokomasi taisyklingai tarti lietuvių kalbos garsus, juos išgirsti; nuolat tobulinama tartis: taisomi tarties trūkumai, pagal pavyzdį mokomasi taisyklingai kirčiuoti sunkiau kirčiuojamus žodžius; 5 klasėje toliau tobulinama tartis; 6 klasėje – pakartojamos ir įtvirtinamos mokiniams žinomos bendrinės lietuvių kalbos tarties normos, bet šia klase tarsi ir baigiamas tarties tobulinimas, toliau prie jos grįžtama tik 9 klasėje ir per visą gimnaziją jau ne privalomai, o tik pagal poreikį (kartojamos ir įtvirtinamos bendrinės tarties normos (taisyklingas tarimas ir kirčiavimas pagal poreikį). Tokiu atveju žvilgsnis turi būti kreipiamas į vadovėlius ir mokytojus, kiek jie remsis vadovėlių medžiaga, kiek laiko skirs

tarčiai, kaip mokinių tartį lavins savo konkrečiu pavyzdžiu. Deja, žinomas ne vienas atvejis, kai mokytojai nemoko nei tarties, nei kirčiavimo, nes prisipažįsta patys to nemoką. Bukantienės 2006 m. atliktas tyrimas parodė, kad pradinių klasių mokinių bendrinė tartis išlavinta nepakankamai, kad mokinių tarties klaidos koreliuoja su mokytojų daromomis klaidomis, tiek mokytojams, tiek mokiniams trūksta vidinės motyvacijos kalbėti taisyklingai (Bukantienė 2006: 83). Vadovėlių autoriams, mokytojams būtų verta pasižiūrėti į tarpukario kalbininkų darbus, kad ir Ašmanto straipsnį „Sakomojo žodžio kultūra mokykloje“ (1938), kuriame ne tik aptarti bendresni tarties dalykai mokykloje – kalbėjimo fiziologija, tarties normos ir kalbėjimo psichologija, bet ir duodama skaitymo, deklamavimo ir laisvo kalbėjimo pavyzdžių. Apie tarties problemas mokykloje ne kartą rašyta moksliniuose straipsniuose, atlikti tyrimai. Daug dėmesio šiai kalbos sistemos daliai yra skyrusi jau minėta Bukantienė. Ji ne kartą savo straipsniuose pabrėžė, kad „kaip mokytojas kalba per pamokas ir moko kalbėti vaikus, tokius kalbos įgūdžius įgyja ir jo mokiniai“ (Bukantienė ir Stalmokaitė 2002: 17).

Kalbos politikoje būtina pabrėžti – taisyklingos tarties įgūdžiai turi būti formuojami per visus mokyklos metus, kad 11 klasėje per tarpinį pasiekimų patikrinimą mokinys nebegalvotų, kaip kurį žodį tarti, o visą dėmesį galėtų sutelkti į teksto esmę. Dar viena problema, kad standartinės kalbos mokoma tik per lietuvių kalbos pamokas. Ši problema ir kalbininkų, ir edukologų kelta ne kartą, kalbos politikos formuotojams belieka tik atsižvelgti į tyrėjų pastabas: „nuolat girdima netaisyklinga tartis ir netaisyklingas kirčiavimas formuoja netinkamus įgūdžius (siektina, kad mokykloje mokinys girdėtų taisyklingai kalbančius visų dalykų mokytojus)“ (Salienė 2006: 94). Atkreiptinas dėmesys, kad savo straipsnyje Vilija Salienė pateikia fonetikos ir kirčiavimo mokymo principus, kurie sėkmingai gali būti perkelti į kalbos politikos dokumentą.

Mokykloje taisyklinga tartis turi būti suformuota ir įtvirtinta, tiek profesinėse, tiek aukštosiose mokyklose dėmesio turi būti skiriama viešajam kalbėjimui, arba retorikai, kurios sėkmės garantas yra taisyklinga tartis, tačiau mokant iškalbos jau nebėra laiko mokytis tarties ar tvarkyti artikuliacinę bazę. Dar mokykloje jaunam žmogui būtina paaiškinti, kas yra sėkminga komunikacija – adresatas turi išgirsti visus garsus, suprasti kiekvieną žodį. Ir mokiniams, ir studentams turi būti akcentuojama, kad viešai kalbėti, bendrauti su kitais žmonėmis reikės visiems – ir profesinių, ir aukštųjų mokyklų absolventams.

Taisyklingos tarties (kartu ir kalbos) mokyti ir ją tobulinti gali padėti šiuolaikinės

technologijos. Vilniaus universiteto filologų ir informatikų sukurto projekto „Liepa“ rezultatas – kompiuterinis sintezatorius. Jis nuskaito ekrano informaciją ir paverčia kodais, o juos – balsu skaitomu tekstu. Vykdant projektą „Liepa“ buvo sukurtas elektroninis teksto skaitytuvas (sintezatorius), kalbantis 4 balsais, ir 7 paslaugos, kurioms jis naudojamas (pavyzdžiui, tarpkalbinis lietuvių–kinų kalbų komunikatorius; interneto naujienų skaitytuvas; sintezatorius akliesiems, veikiantis išmaniuosiuose telefonuose; taksi iškviestuvas / skambintuvas; ugdančio roboto valdytuvas). Projektas „Liepa-2“ pratęsė „Liepos“ pradėtus darbus ir iš asmeninių kompiuterių žengė į telefonų bei robotų pasaulį. Neseniai pasibaigęs projektas „Liepa-3“ pateiks dar vieną galimybę kalbėtis su kompiuteriu ir gauti tekstą neprisiliečiant prie kompiuterio klavišų – anotavimo įrankį. Ateityje bus ir daugiau naujų balso pritaikymų, tačiau kalbėtojo tartis turės būti aiški, taisyklinga, jeigu bus norima kokybiško teksto. Prakalbintos naujosios technologijos greitu laiku bus naujas taisyklingos tarties mokovas, bet tam turi būti padėti tarties pagrindai.

Daugiau tarties ir kalbos politikos tema bus galima paskaityti straipsnyje „Tartis kalbos politikos kontekste“, kuris netrukus pasirodys Lietuvos muziko ir teatro akademijos leidinyje „Apie kalbėjimą. Kalba, mąstymas ir raiška šiuolaikinėje kultūroje“.

* Visą Stundžios komentarą žr. VLKK internetiniame puslapyje. Nuoroda internete: https://vlkk.lt/naujienos/pakomisiu-naujienos/bonifacas-stundzia-vlkk-tarties-ir-kirciavimo-pakomises-pirmininkas-komentuoja-26-aja-jos-parengta-rekomendacija-del-pagrindiniu-bendrines-lietuviu-kalbos-tarties-normu-patvirtinta-valstybines-lietuviu-kalbos-komisijos-2021-m-gruodzio-16-d-protokoliniu-nutarimu-nr-pn-18-k-26-tesiamos-bendrines-tarties-rekomendacijos
[žiūrėta 2025 01 14].
** Ikimokyklinio ugdymo programos gairėse (nuoroda internete: https://www.ikimokyklinis.lt/uploads/files/dir1049/dir52/dir2/17_0.php [žiūrėta 2025 02 10]) nekalbama apie
taisyklingos tarties formavimą, teigiama, kad „vaiko kalbėsena nespraustina į jokius formalius rėmus: vaikas
skatinamas kalbėti natūraliai, laisvai, gyvai, nesivaržant“. Nors skatinama kalbėti literatūrine (?) kalba ir tarme, bet

„vaikui perteikiamos kalbos normos neturi žaloti jo individualios kalbinės raiškos“. Reikia suprasti, kad pedagogas,
pataisęs vaiko kalbą, gali būti apkaltintas individualios vaiko kalbinės raiškos pažeidimu. Tokiu atveju nė vienas
pedagogas nesiims mokyti vaikų taisyklingai kalbėti.

LITERATŪRA

Bukantienė, Janina (2006). Lietuvių bendrinės tarties būklė ir lavinimo problemos pradinėje mokykloje. *Žmogus ir žodis*, 1, p. 80–83.

Bukantienė, Janina ir Stalmokaitė, Jolanta (2002). Taisyklingos tarties problemos nūdienos pradinėje mokykloje. *Tiltai*, 11, Priedas „Edukologija: problemos ir perspektyvos“, p. 17–20.

Koženiauskienė, Regina (1999). *Retorika. Iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Kruopienė, Irena ir Kačiuškienė, Genovaitė (2008). Ilgųjų ir trumpųjų balsių realizavimas sakytinės žiniasklaidos darbuotojų kalboje. *Žmogus ir žodis*, 1, p. 38–42.

Pakerys, Antanas (2003). *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Mokslas.

Pupkis, Aldonas (2005). *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Pupkis, Aldonas (2020). *Lietuvių bendrinė tartis. Norminimo istorija ir dabartis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Salienė, Vilija (2006). Kai kurie lietuvių kalbos fonetikos ir akcentologijos mokymo aspektai pagrindinėje mokykloje. *Žmogus ir žodis*, 1, p. 93–97.

Pagrindinei iliustracijai panaudotas Aldono Pupkio knygos „Lietuvių bendrinė tartis. Norminimo istorija ir dabartis“ viršelis. © Vilniaus universiteto leidykla, 2020.

Nuotraukose Lietuvių kalbos draugijos archyvo „Gimtosios kalbos“ leidiniai.

1938 m. „Gimtosios kalbos“ 4 (54) sąsiuvinio 1 puslapyje paskelbto straipsnio „Vaikų kalba“ ištrauka (autorė S. Čiurlionienė).

1940 m. „Gimtosios kalbos“ 1 (71) sąsiuvinio 5 puslapyje paskelbto straipsnio „Vilniaus krašto lietuvių kalbos mokytojų dėmesiui“ ištrauka (autorius nenurodytas).

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.